

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.09>
УДК 94:323.1(477)«19»

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ ЯК СПАДКОЄМЕЦЬ УКРАЇНСЬКИХ ОПОЗИЦІЙНИХ РУХІВ ХХ СТ.

Шупик Віктор Станіславович

студент магістратури,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

e-mail: viktor4183@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0953-4899>

Анотація. У статті досліджено суспільно-політичні передумови створення Народного руху в Україні. Проаналізовано основні етапи українського опозиційного руху ХХ ст. Охарактеризовано особливості його розвитку та еволюцію ідей, форм, методів діяльності прихильників української справи у боротьбі за державність та демократизацію.

Ключові слова: опозиційний рух, державність, соборність, репресії, СРСР, УРСР, Левко Лук'яненко, Іван Дзюба, Іван Кандиба, Олекса Тихий.

Постановка проблеми. ХХ століття характеризується радикалізацією політичних рухів по всій Європі, ця тенденція не оминула і український національний рух. Тут варто виділити програмний документ «Самостійна Україна», який написав один із фундаторів українського націоналістичного руху Микола Міхновський. У цій праці автор ставить в основі досягнення незалежності України силові методи.

Демократизація радянського суспільства, яка розпочалася навесні 1985 р. дала українцям шанс відродити власну державу, який наш народ заслужив. Наслідком деструктивних процесів у СРСР стало проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., але варто зазначити, що це було закономірним результатом багаторічної боротьби народу України.

Створення Народного Руху відбувалося в часи занепаду тоталітарного радянського режиму, його основу заклали ще дисиденти у 60 – 80 рр. ХХ ст. Народний рух, який зародився у середовищі політичної інтелігенції, пробудив у народі України його політичну свідомість. Політичне відродження України відбувалося в атмосфері загальноукраїнського процесу національного відродження, але процес цей також мав і певні регіональні особливості.

Метою статті є аналіз причин та передумов створення Народного руху, встановлення спадкоємності опозиційних політичних рухів, яку продовжив Народний рух.

Історіографічний огляд. Перші дослідження українських дослідників, головною темою яких була діяльність опозиційних організацій, вийшли одразу після проголошення незалежності України. Тут варто відзначити праці О. Гараня «Убити дракона. З історії Руху та нових партій», «Від створення Руху до багатопартійності», А. Русначенка «Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початком 1990-х років», Г. Гончарука «Народний Рух України. Історія» та В. Ковтуна «Історія Народного Руху України», В. Піпаша «Народний Рух України, як форма

національно-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х років XX століття: закарпатський регіональний аспект». В цих дослідженнях формуються загальні уявлення про передумови створення Руху, його політичну організацію та структурну діяльність.

В працях Ю. Алексєєва, С. Кульчицького, А. Слюсаренка «Україна на зламі історичних епох», С. Кульчицького «Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні» досить детально описано суспільно-політичний розвиток в Україні в період 80 – 90-х рр. XX ст. Ці дослідники простежують основні проблеми перехідного періоду, становлення демократичного устрою та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. XX століття запам'яталося, як століття двох світових воєн, панування диктаторських режимів Сталіна, Гітлера, Франко, Муссоліні, Салазара, розвалом великих багатонаціональних імперій. На долю українського народу двічі випадало вибухнути, щоб здійснити свою споконвічну мрію – мати власну державу. «Так вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, пограбована, змучена. Але суть її, держави, є, вона живе, вона береже у собі ідею самостійності, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її...», – писав у 1949 р. В. Винниченко [Винниченко, 1991, с. 7].

Українська Народна Республіка була брутально і жорстко знищена російсько-більшовицькими окупантами. Як тільки їх кривавий режим утвердився, розпочалися розправи над виборювачами української держави. Але як би це парадоксально не звучало, українські комуністи продовжили рухатися в течії національної революції 1917 р. Саме боротьба українського народу примусила Леніна і вище політичне керівництво Комуністичної партії піти на створення Української Радянської Республіки [Грицак, 2000, с. 36].

Розвиток радянської України характеризувався намаганнями українськими комуністами боронити національні інтереси. Але перед ними постала дилема. З одної сторони вони всіляко показували свою відданість партії, а з іншого – Україні [Грицак, 2000, с. 42].

З встановленням одноосібної влади Сталіна, український комунізм зазнав краху. Всі вищі керівники КП(б)У були позбавлені своїх посад. Багато українських комуністів були репресовані. Режим Сталіна також здійснив спробу повного знищення творчої інтелігенції, яка займалася питаннями утворення національної свідомості [Грицак, 2000, с. 45].

Одночасно з наступом на культурну сферу, була здійснена атака на українське село, більшість українців і досі проживали в селах. Під проводом П. Постишева здійснювалися спроби колективізації, яка була схожа на спробу геноциду. Жертвами штучного голодомору 1932 – 1933 рр. стали мільйони селян, які багаторічно опікувалися питаннями української мови, культури і традицій. Сотні тисяч селян були звинувачені в тому, що вони «куркулі», їх було відправлено до Сибіру [Грицак, 2000, с. 50].

Протягом всього передвоєнного десятиріччя, більшовики боролися з «українським націоналізмом». На кінець 1930-х років більшовики майже повністю знищили національну інтелігенцію. Провадився курс на русифікацію, це завдало нищівного удару українському комунізму, який з тих пір і по сьогодні почав асоціюватися з Росією [Грицак, 2000, с. 52].

Трагічною була доля і українців, які проживали на території колишньої Австро-Угорщини. Після повалення ЗУНР, її землі були поділені між Румунією, Закарпаттям, Чехословаччиною та Польщею. Уряд новоутвореною Польщі одразу почав проваджувати політику колонізації на Галичині та Волині. На початку цього процесу було впроваджено створення польських початкових шкіл. В цей же період уряд Польщі впровадив новий земельний закон, який по факту лишив українських селян без землі. Тому лідери політичних партій готувалися до довготривалої боротьби. В цей час активно бере участь в політичній боротьбі громадська, культурницька організація «Просвіта» [Грицак, 2000, с. 55].

У період між двома світовими війнами на Західній Україні в політичному житті брали участь низка партій. Серед них варто виділи Комуністичну партію Західної України та Організацію українських націоналістів. Учасники цих двох партій зазнавали постійних переслідувань з боку польського уряду. Комуністи вбачали у своїй діяльності винятково приєднання до СРСР, а націоналісти створення української держави [Грицак, 2000, с. 57].

Можна охарактеризувати ці процеси, як поступову радикалізацію політичних груп та партій Західної України, що проростала з основ простого народу, як відповідь на іноземну окупацію.

Окупація червоною армією в 1939 р. була дуже важким випробуванням для українців Західної України. Одразу після встановлення окупаційного режиму розпочалися репресивні заходи проти членів майже всіх партій на Західній Україні [Грицак, 2000, с. 59].

Весна 1939 р. характеризувалася масовими арештами. Членів різних політичних партій поміщали до однієї камери. В тюрмах застосовували тортури, та виконували смертні вироки без суду [Грицак, 2000, с. 62].

Надзвичайно жорстоким було знищення сталінським режимом української інтелігенції на початку Другої Світової. Загони НКВС виконували злочинні накази при відступі вглиб території СРСР. Фізично були ліквідовані десятки тисяч в'язнів. Більшість ліквідованих були заможні селяни, вчителі та священні УГКЦ [Грицак, 2000, с. 63].

Не дивлячись на те, що землі Західної України знаходилися під окупаційними режимами різних держав, але їх об'єднувало бажання жити в одній державі. Тому напередодні Другої Світової війни, українці Закарпаття створили Українську Карпатську Республіку. Одразу після перших днів німецької окупації, провід ОУН проголосила акт відновлення Української держави. Але лідери ОУН були жорстоко репресовані. Проте це не змінило тої впевненості, що українська держава буде відновлена. Тому із завершенням війни і поновленням радянської окупації, українські націоналісти продовжили збройну боротьбу [Грицак, 2000, с. 62].

Радянський тоталітарний режим все міцнішав, контроль з боку репресивного апарату все сильніше проникав у сферу життя. Так на 1 липня 1945 року в органах НКВС було 1196 агентів та 9843 інформаторів [Грицак, 2000, с. 66].

В цей же час визвольний рух, почав характеризуватися новою формою діяльності у підпіллі. Учасники визвольного руху починають переосмислювати ті наслідки, які ніс за собою збройний спротив, тому вони почали шукати легальні методи ведення боротьби [Алексєєв, 2000, с. 57].

Л. Лук'яненко 6 листопада провів засідання Української робітничо-селянської спілки (УРСС), це означало появу нового покоління борців за українську державу. УРСС намагалася вести виключно легальну боротьбу. [Алексєєв, 2000, с. 58].

Дуже скоро утворилися Об'єднана партія визволення України, Український національний комітет і Український визвольний фронт.

Період кінця 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст., який увійшов в історію під назвою «відлига» надав певні можливості для розвитку культури в УРСР. Послаблення цензури та ідеологічного тиску характеризувала «хрущовська відлига». Творча інтелігенція відчувала помітне розширення рамок для власної діяльності [Алексєєв, 2000, с. 59].

В духовному житті Києва дуже помітним явищем було створення Клубу творчої молодості. Головою цього клубу було обрано Л. Танюка. Завдяки клубу багато студентів об'єдналося навколо Л. Танюка, серед них були художники та літератори. Варто виділити таких персоналій, як В. Симоненко, М. Вінграновський, Л. Костенко, І. Драч, Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба, О. Заливаха, А. Горська. В короткий термін до них доєдналися В. Стус, М. Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, І. Гель, Михайло та Богдан Горині. Та ін. Завдяки «Хрущовській відлизі» в Україні з'явилася плеяда нових поетів, режисерів, публіцистів, акторів, художників, які стали основою нового явища в українському культурному просторі – «шістдесятники» [Алексєєв, 2000, с. 60].

Якщо перший період діяльності «шістдесятників» характеризувався винятково поміркованими поглядами творчої інтелігенції, то вже з другої половини 60-х рр. ХХ ст., до складу багатьох осередків «шістдесятників» почали вступати робітники та військовослужбовці, а це неминуче призвело до радикалізації. Учасниками руху стали; Л. Лук'яненко, І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцьків, О. Лібович, В. Лобко, П. Григоренко, О. Мишко, М. Матусевич, О. Тихий, В. Мороз, Ю. Литвин [Алексєєв, 2000, с. 61].

Діяльність «шістдесятників» поступово почала набирати все більш опозиційного характеру. Він ніс у собі загальносвітові тенденції того періоду, так як світовий рух за права людини. Це, звичайно, викликало невдоволення вищого політичного керівництва, яке засідало у Москві. Наслідком такого невдоволення стала хвиля арештів, яка відбулася в найбільших містах республіки в 1965 р. [Алексєєв, 2000, с. 61].

Помітну роль хотілося б приділити праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Про те, який вплив вона мала на загальні суспільні маси, може свідчити те, що її зберігання КДБ оцінювало в «Ідейно шкідливу діяльність» [Данилюк, 2000, с. 34].

Проте твір І. Дзюби став першим формальним програмним документом дисидентства. І. Дзюба став тим громадським діячем, який під час перебування у владному кріслі П. Шелеста, вперше озвучив прагнення до розширення автономії УРСР [Данилюк, 2000, с. 35].

Значно радикальнішу позицію зайняв член дисидентського руху – В. Мороз. Така позиція мала велику підтримку на західноукраїнських землях і в більшій мірі опиралися програмні документи ОУН. «Дзюба та Мороз втілювали відродження в українському дисидентському русі двох могутніх течій – націонал – комунізму й українського націоналізму» [Данилюк, 2000, с. 35].

Репресивні органи довершили розправу на великою частиною українських дисидентів на початку 70-х рр. XX ст. Всіх їх було засуджено на сім років по одній і тій же самій статті [Данилюк, 2000, с. 36].

Події в Чехословаччині, які відбулися в 1968 р. примусили вище політичне керівництво на чолі з Л. Брежнєвим взяти курс на відміну реформ, які впроваджував Хрущов. Після «Празької весни» брежнєво-сусловська система почала реставрація сталінського соціалізму, але без масових кривавих репресій. З цього часу партійна верхівка почала активно втілювати сталінське бачення соціалізму. Керівництво почало втілювати в життя нову ідеологему про нову історичну спільність – радянського народу [Яровий, 1997, с. 89].

П. Шелест, який не прийняв нових методів керівництва був усунутий від влади, його крісло обійняв В. Щербицький. М. Мельник з приводу цих змін писав: «Шелест, напевне, не був перекинчиком в ролі Щербицького чи Маланчука. Уряд Брежнєва вирішив у неформальний спосіб прискіпити русифікацію України. Для цього треба було українських яничарів, які з енергією та завзяттям русифікацію впроваджували в життя» [Грицак, 200, с. 69].

1972 р. охарактеризувався другою хвилею арештів, яка в першу чергу торкнулася творчу інтелігенцію. Саме з того часу вся адміністративно – командна система, всі відділи ЦК, всі університети марксизму – ленінізму, були направлені на боротьбу з буржуазною ідеологією. Головними ворогами були проголошені «український буржуазний націоналізм», «релігійними пережитками» [Гарань, 1992, с. 31].

Особливу роль у цій «боротьбі» відігравало П'яте управління КДБ, управління мало велику сітку «секретних співробітників», «спостерігачів», «агентів» [Гарань, 1992, с. 32].

В цей час репресивні органи почали розшукувати колишніх учасників ОУН – УПА, а тому вони відновили свою пропагандистську діяльність, як всередині СРСР, так і на міжнародній арені, головною вимогою була видача українських емігрантів [Гарнань, 1992, с. 33].

На XXV з'їзді Комуністичної партії України, який пройшов в лютому 1976 р., В. Щербицький закликав учасників до посилення «радянського патріотизму» та боротьби з українським буржуазним націоналізмом [Шпорлюк, 1998, с. 57].

Як зазначає М. Мельник: «Останніми роками советизація стала, зокрема, далекоїдучою і всеохоплюючою. Майже все українське замінено советським. Творення советської нації – себто денаціоналізація і русифікація України – робиться переважно українськими руками, і уряд імперії по – королівські винагороджує, зокрема, українських культурних і наукових діячів, але теж і інших колаборантів за те, щоб пропагували «комунізм» і боролися проти українського «націоналізму» і вдома, і за кордоном» [Мельник, 1999, с. 71].

Втім, не дивлячись на утиски, у листопаді 1976 року в Україні зароджується Українська громадська група, яка сприяла б виконанню Гельсінських угод. Її очолив М. Руденко. До неї увійшли О. Бердник, І. Кандиба, Л. Лук'яненко. М. Маринович, М. Матусевич, О. Тихий, П. Григоренко, О. Мешко. Головним завданням була боротьба за розширення прав громадян України [Русначенко, 1995, с. 48].

Як зазначав Л. Лук'яненко: «Основною метою членів групи була Самостійність України, але цю мету не можна було досягти демократизацією СРСР».

Свою мету члени групи виклали у «Декларації Української громадської групи сприяння Гельсінських угод» і «Меморандум №1». Згодом М. Рудненка, О. Тихого, М. Мариновича, М. Матусевича – було заарештовано [Лук'яненко, 1994 с. 17].

Л. Лук'яненко у своїй праці пише: «КДБ уперто уникав писати в документах справжню мету звинуваченого». Для зменшення терміну перебування у тюрмі, деякі дисиденти відмежовувалися від ідей державності, а окреслювали свою діяльність виключно в рамках «боротьба за мову, освіту, культуру» [Лук'яненко, 1991, с. 45].

Проте Л. Лук'яненко відзначав: «Всі українські політичні в'язні, котрих я зустрічав з початку 1960-х рр. і до 1987 р., думали про одне і те ж саме – незалежність» [Лук'яненко, 1991, с. 46].

Початок 80-х років охарактеризувався новими справами проти інтелігенції, Нові терміни отримали В. Стус, Ю. Литвин, О. Тихого, В. Мараченка. Нажаль, всі вони загинули у тюрмах СРСР [Данилюк, 2000, с. 9].

Початок «перебудови» в СРСР охарактеризувався новим сплеском боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» [Русначенко, 1993, с. 17].

Так до 40-річчя Нюрнберзького процесу у своїй постанові ЦК КПРС пише: «Про додаткові заходи по викриттю нацистських воєнних злочинців і посібників німецько-фашистського окупаційного режиму на Україні, які переховуються в західних країнах». Знову ж таки ця постанова має в собі записи «про жахливі злочини ОУН та банд УПА» [Шпорлюк, 1998, с. 67].

До виконання постанови були залучені «Товариство Україна», Прокуратура УРСР, Міністерство культури УРСР, Інститут держави і права АН УРСР [Шпорлюк, 1998, с. 67].

Секретаріат ЦК Компартії України в своєму звіті, щодо виконання цієї постанови відзначив «високу ефективність нових методів роботи з населенням». [Данилюк, 2000, с. 11].

Висновки. Отже, у XX столітті ідеї націоналізму, зароджені ще у Франції, почали наповнювати змістом діяльність української інтелігенції в Російській та Австро-Угорській імперіях. Проголошення УНР стало наслідком, тих процесів, які відбувалися в українському суспільстві. Також варто зазначити, що ці процеси були загальноєвропейськими, їх переживали поляки, чехи, фіни. В подальшому визвольна боротьба все більше переростала в збройний спротив, який вилився у діяльність ОУН – УПА. Протягом XX століття, найкращі діти України клали на вівтар її незалежності своє життя. Поневолювачі українського народу, завжди намагалися розправитися з українською інтелігенцією, яка намагалася боронити мову та культуру свого народу. Народний рух України став продовжувачем тих тенденцій, які на початку XX ст. заклала Українська революція. Він зберіг той спадок, який залишили по собі українські опозиціонери, ба більше, – довів цей спадок до логічного кінця, – на мапі світу з'явилася незалежна Україна.

Список використаних джерел та літератури

- Алексеев, Ю. М., 2000. *Україна на зламі історичних епох*, Київ.
Винниченко, В. К., 1991. *Заповіт борцям за визволення*, Київ.
Гарань, О. В., 1992. *Від створення руху до багатопартійності*, Київ.
Грицак, Я. Й., 2000. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття*, Київ.
Данилюк, Д. Д., 2000. *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX століття)*, Київ.

- Кульчицький, С. В., 2001. *Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні*, Київ.
- Лук'яненко, Л. Г., 1994. *Де добрий шлях?* Київ.
- Лук'яненко, Л. Г., 1991. *Сповідь у камері смертників*, Київ.
- Мельник, Л. Г., 1999. *Українські проблеми. Збірник статей і коментарів*, Київ.
- Русначенко, А. М., 1995. *Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989 – 1993*, Київ.
- Шпорлюк, Р., 1998. *Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фріріха Ліста*, Київ.
- Яровий, В. І., 1997. *Новітня історія країн Східної Європи*, Київ.

References

- Aliexsieiev, Yu. M., 2000. *Ukraine na zlami istorychnykh epoch [Ukraine is at the crossroads of historical eras]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Danyliuk, D. D., 2000. *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX stolittia) [Opposition in Ukraine (second half of the 1950s - 1980s)]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Haran, O. V., 1992. *Vid stvorennia rukhu do bahatopartiinosti [From creating a movement to multipartyism]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya. Y., 2000. *Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX – XX stolittia, [Essay on the history of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation in the 19th and 20th centuries]* Kyiv. [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S. V., 2001. *Zakonomirnosti derzhavotvorchoho protsesu u nezalezhnii Ukraini [Regularities of the state-building process in independent Ukraine]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Lukianenko, L. H., 1991. *Spovid u kameri smertnykiv [Confession on death row]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Lukianenko, L. H., 1994. *De dobryi shliakh? [Where is the good way?]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Melnyk, L. H., 1999. *Ukrainski problemy. Zbirnyk statei i komentariv [Ukrainian problems. A collection of articles and comments]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A. M., 1995. *Probudzhennia. Robitnychi rukh na Ukraini v 1989 – 1993 [Awakening. Labor movement in Ukraine in 1989 – 1993]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Shporliuk, R., 1998. *Komunizm i natsionalizm. Karl Marks proty Fririkha Lista [Communism and nationalism. Karl Marx vs. Friedrich Liszt]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Vynnychenko, V. K., 1991. *Zapovit bortsiam za vyzvolennia [A testament to the liberation fighters]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Yarovyi, V. I., 1997. *Novitnia istoriia krain Skhidnoi Yevropy [Modern history of the countries of Central-East Europe]*, Kyiv. [in Ukrainian].

THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE AS THE HEIR OF THE UKRAINIAN OPPOSITION MOVEMENTS OF THE 20TH CENTURY

Viktor Shupyk

Student, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Abstract. The article examines the social and political prerequisites for the creation of the People's Movement in Ukraine. The main stages of the Ukrainian opposition movement of the 20th century were analyzed. The peculiarities of its development and the evolution of ideas, forms, methods of activity of supporters of the Ukrainian cause in the struggle for statehood and democratization are characterized.

Key words: opposition movement, statehood, cathedralism, repressions, USSR, Ukrainian SSR, Levko Lukyanenko, Ivan Dzyuba, Ivan Kandyba, Oleksa Tykhi.